

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԳԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԷՆՈՒԹԵԱՄԲ Յ. Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆԻ

Ա. ՏԱՐԻ 1883 ՍԵՊՏ.

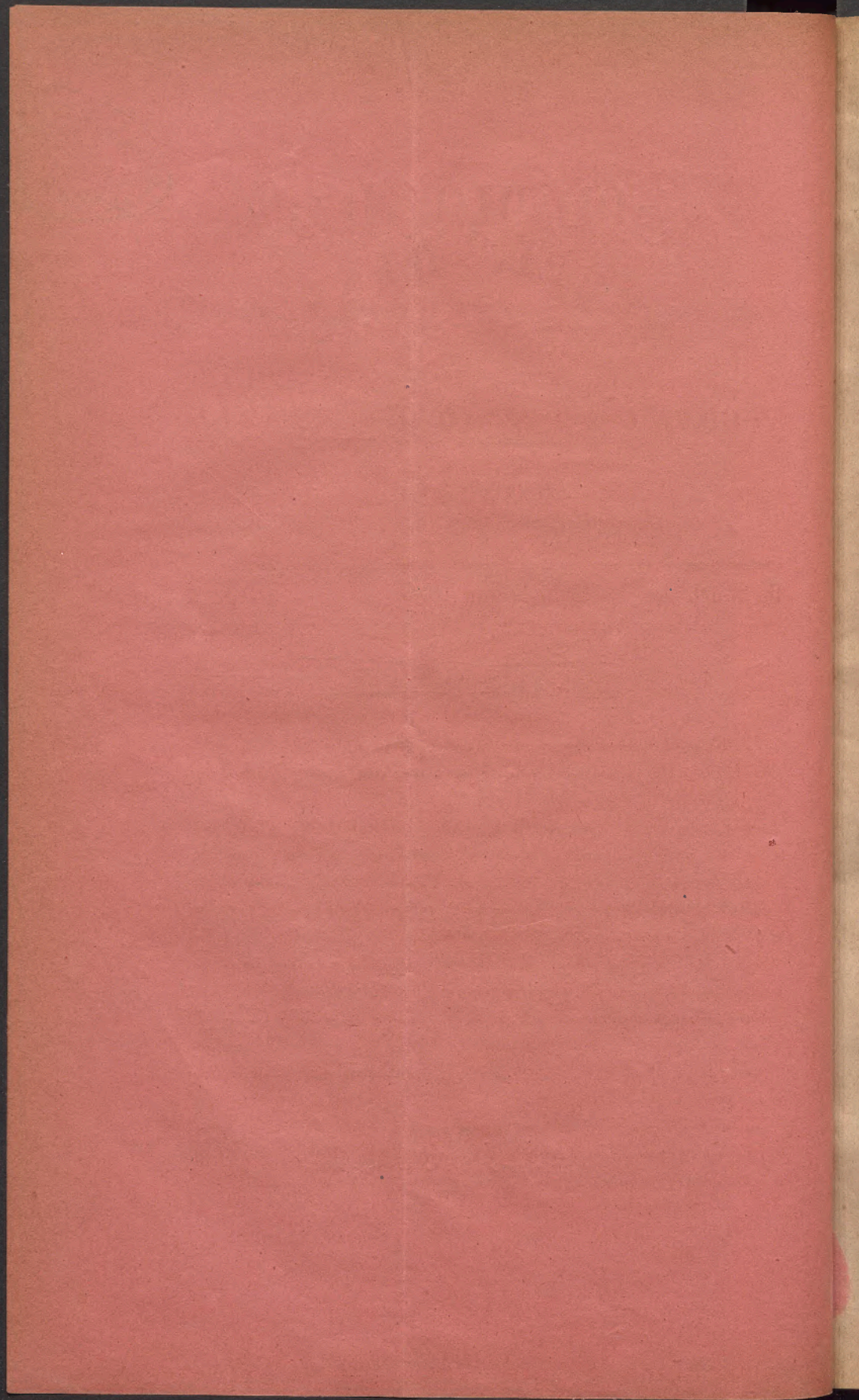
ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ամուսնութիւն Զինաց	ԳՐ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ
Առողջութիւնը դպրոցաց մէջ	Ռ. ՌՕՊԷՆՍՕՆ
Սիւսական	ԱՂԵՔ Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ
Տրտնելք	ՍՏԵՓԱՆ ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ
Նիւթ եւ նիւթականութիւն	Թ.
Մարդիկ եւ իրի	ՀՐԱԶԵԱՅ
Օրէնսդրութիւն ի Տանկասան	ՊՕՂՈՍ Գ. ՔԷՐԷՍԷՃԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՄԵԱՆ

1883

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

Ա. Տարի

Սեպտեմբեր 1883.

Թիւ 9

ԱՍՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ ԶԻՆԱՑ

Նախ՝ գաղափար մը տալու համար թէ՛ կինն ինչ կարեւորութիւն ունի այսօր 'ի Զին' կ'ըլլատակեմք աստ հետեւեալ ժողովրդային երգը (Շիւքէնկ) :

— « Երբ արու զաւակ մը ծնանի, անկողնոյ մէջ կ'ընացը—
« նեն, զանի չողջողուն պատմութեաններով կ'հագստեցնեն,
« իբր խաղալիք՝ ձեռքը մական մը կ'տան, նորա արտասուք—
« ներն զմարդ 'ի գութ կ'չարժեն, զանի ծիրանիով կ'ծած—
« կեն իբր աղնուաքոյն էակ՝ զի տանը թաղաւորն է » :

— « Երբ աղջիկ տղայ մը ծնանի, պարզ գետնի վրայ կը
« պառկեցնեն, զանի ցնցոտիներով կ'ծածկեն, խաղալու հա—
« մար ձեռքը աղիւս միայն կ'տան, նա չկրնար ո՛չ բարիքը—
« նել եւ ոչ չար, իւր պաշտօնն է միմիայն տան մէջ սպա—
« սաւորել, իսկ իւր ծնողաց ո՛չ հոգ կրնայ պատճառել եւ
« ոչ վիշտ » :

— « 'ի մի բան, մանչ տղայք պէտք է անկողնոյ մէջ նըն—
« ջեն զի գերազանց էակներ են, իսկ տղջիկունք՝ հողի վրայ
« զի անարգ արարածներ են » :

Այս համառօտ տեղեկութենէ յետոյ, դառնանք նոցա ամուսնութեան եղանակին:

Ինչպէս ամէն բան, նոյնպէս եւ ամուսնութիւնն տարօրինակ է ՚ի Չին: Շատ անգամ կ'ալատահի որ Չինացիք՝ արգանդիներն իսկ կ'նշանեն: Երկու Չինուհի, յղի վիճակնուն մէջ, փոխադարձ խոստումներ կ'տան իրենց ծնանելիք որդին միմեանց հետ ամուսնացնել՝ եթէ տարբեր սեռէ լինին: Այս խոստումը՝ ոսկեզօծ լուսանցքով տետրի մը մէջ արձանագրելով՝ դրանք կ'ստանան: Սոյն ձեւակերպութիւններէն յետոյ, որ օրինական հանգամանք մ'ունին, անկարելի է խոստմնազանց լինիլ, պէտք է որ ամուսնութիւնը կատարուի: Օրէնքը բացառութիւն մը միայն կ'ընդունի այս մասին, այսինքն՝ երբ ապագայ ամուսիններէն մին բոլորովին:

Ինչպէս կ'տեսնուի, Չինաց ամուսնութեան մէջ երբեք փոխադարձ հաճութեան կամ ընտրութեան խնդիր չկայ: Եւ այս զարմանալի չէ, երբ դիտեմք թէ Չինացի ազնիւն՝ եօթ տարեկան հասակէն տեսակ մը փախարանի մէջ կ'արգելուի, ուրիշ իւր ապագայ կենաց անբաժանելի ընկերը տեսնելու համար միայն կրնայ դուրս ելնել: Հետեւապէս սոյն անհեթեթ ամուսնութիւնքն զերծ չեն մնար անհաճոյ հետեւանքներէ:

Չինացի օրիորդ մը երկրին օրինական տարիքը ունենալով հանդերձ, չկրնար ամուսնանալ,

1. Եթէ պատուաւոր ընտանիքի զաւակ չէ.

2. Եթէ իւր ընտանեաց մի անհատն մահուան սպառիժ կրած է.

3. Եթէ նոյն ընտանիքը ժառանգական հիւանդութիւն մ'ունի.

4. Եթէ ապստամբ ցեղի որդի է.

5. Եթէ անդրանիկ եղբայրն մեռած է:

Ընդհանրապէս ծնողք չեն որ ամուսնութիւն մը կնքելու համար առաջին քայլը կ'առնուն, այլ՝ ինչպէս առեւտուրի ամեն ճիւղերուն, նոյնպէս մարդկային սոյն առուծախին համար երկու սեռէ միջնորդներ կան որք ամեն դժուարութիւն կ'հարթեն, հետեւապէս՝ մեծ ամօթ է մի օրիորդի

եթէ տասնամեայ հասակին մէջ գէթ նշանուած չըլլայ :

Եթէ նշանաւորութիւն մ'ընել հարկ ըլլայ , մանչուն կողմէն խնաց կ'տան աղջկան ծնողաց որպէս զի հանդիսին օրն որոշեն , այնուհետեւ միջնորդը երկու մարդու եւ երկու կնոջ ընկերակցութեամբ աղջկան տունը կերթայ , իր հետ տանելով սովորական ընծաները՝ մի քանի կողմներու մէջ դրած , որոց մին՝ գեղեցիկ պտուղներով եւ չուրջն սանդխաձեւ չարուած դրամներով զարդարուած է եւ որու մէջ կ'գտուի խոստմնագիրը , երկրորդը կ'սարունակէ տասն երկու քաշ կըւող խոզի ապուխտ , իսկ երրորդին մէջ կ'դնեն թիթմած :

Սոյն հարսնաւու պատգամաւորութիւնը տասն քաշ հաւնեւուն , 'ի նշան ուրախութեան՝ փամփուշտներ կ'արձակեն : Քիչ մը վերջը նշանելի աղջիկն կ'երեւի եւ խոզի ապուխտն առնելով հանդիսակիսնաց կ'հրամցնէ , ապա իւր նշանածին առ ինքն ուղարկածին չափով նուէրներ կը ղրկէ :

Նշանաւորութեան արարողութենէն յետոյ , աղջկան հայրն առանց ժամանակ կորսնցնելու , իր փեսացուն մարդ զրկելով՝ պայմանեալ դրամը կ'սպասնջէ , որ ընդհանրապէս 70-80 քաշ՝ այսինքն 7 ֆր . 50 սանթիմ արժողութեամբ գումար մ'է : Ապագայ ամուսինը սոյն գումարը չվճարած՝ չկրնար իւր կնոջ տէր լինիլ , իւր վրայ ըլլալով նաեւ հարսանեկան ամէն ծախք :

Երբ հարսանեաց օրուէալ օրն հասնի , գլխաւոր միջնորդն իրեն հետ առնելով պատգարակակիրներ , համբայ կ'ելնէ դէպ 'ի փեսին տունը , չմոռնալով սակայն նախ խորհուրդ հարցնել մի աստեղագիտի , խնամու համար նոյն օրուան բարի կամ չար հմայն : Այս վերջին պարագային մէջ՝ իբր ասպահովութիւն , եփած խոզի մսի խոշոր պատու մը կ'առնու իր հետ , այնու հաւատով թէ ստատանան որ նոյն միջոցին վագրի կերպարանօք կ'ըջնի՝ այս ուտեստին զբաղելով պիտի չը կորենայ հարսանեկան համդէսը խանգարելու ժամանակ ունենալ :

Միւս կողմանէ՝ նշանած աղջիկն ալ առաւօտուն կանուխ ելնելով իւր ամենէն ծանրագին պատմութեաններով ու գոհարեղեններով կ'զարդարուի : Ապա կ'ներկայանայ իւր ծնողաց որք նորա գլուխը կողովածեւ մի գլխարկ կ'դնեն , որով բոլոր գէմ-

քը կ'ծածկուի: Այս պատրաստութիւններէ վերջ, աղջկան ուրիշ բան չմնար բնել, եթէ ոչ հրաժեշտի ողջոյնը տալ իւր ծնողաց եւ յատկապէս իրեն համար բերուած կարմրաներկ պատգարակն ելնել, իր հետ տանելով նաեւ օժտին կարմիր արկղերը: Սովորութիւն է 'ի Չին, որ սոյն թափուրը կալմող անձինք մինչեւ փեսին տունը հասնելին արտասուեն: Սոյն պահուն՝ ամուսինը փոխանակ իւր կինն գլխաւորելու՝ սենեակ մը կ'փակուի, ուր հանգիստականներէն մի քանի անձինք ղիմելով՝ զայն մեծ դժուարութեամբ պատգարակին քով կը բերեն: Յայնժամ փեսան նորա դուռը կ'բանայ եւ հարսը դուռս կ'հանէ որ սա ալ իւր ամուսնոյն տան սեմոց վրայ եւրիցս ծնրադրելէ յետոյ, միասին ներս մտնելով՝ յատկապէս պատրաստուած սեղանը կ'նստին: Կերակուրէն անմիջապէս յետոյ կ'մտնեն իրենց սենեակը՝ ուր ամուսինը իւր կնոջ երեսը ծածկող գլխարկը վար կ'առնու եւ առաջին անգամս ըլլալով նորա գէմքը կ'տեսնէ: Ո՛վ ճակատագիր, եթէ կինը Միգերա կամ Աստղիկ մը, սապատող կամ անգամալցոյ՝ հրէշ կամ հրեշտակ, ինչ որ ալ ըլլայ պէտք է իւր բաղդին գոհ լինի եւ զուարթագէմ երեւայ: Բայց երբ կնոջը բերած հարուստ օժիտն նախամեծար չհամարէ նորա գեղեցկութենէն, յայնժամ ազատ է զանի արձակել. զի օժիտն այս տեսակ ամուսնութեանց մէջ աւելի մեծ արժէք ու կշիռ ունի՝ քան թէ կինը: Այս սովորական արարողութենէ յետոյ կոչնականք եւ բարեկամք եւս կարգաւ կ'հրաւիրուին նոր հարսը տեսնելու, որով յետոյ կ'ներկայացնեն զանի իւր կեորաւն ու կեսրոջ սրոց երիցս խորին մեծարանօք բարեւ տալէն վերջ՝ կ'դառնայ փոխադարձաբար իւր ամուսնոյն բարեկամքն ու ազգականները ողջունելու, եւ այսպէս հանգէսը կ'վերջանայ մի քանի ծաղրածուններու զուարճարանութեամբ, վասն զի Չինաց խոտաբարոյ եւ լուրջ կեանքը ոչ պար կ'ընդունի եւ ոչ այն տեսակ զուարճութիւններ որք ընդհանրապէս եւրոպական հարսանիքներու սովորական հաճոյքներն կը կազմեն:

Այս յախուռն ամուսնութիւնք այլ եւ այլ զեղծմանց տեղի տուած են 'ի Չին: Նիւթական բարւոք վիճակ ո՛ւնենցող Չինացի մը, ամուսնացած ըլլալով հանդերձ, կրնայ տակա-

ւին մի քանի կին առնուլ: Բազմակնութիւնը ներելի է 'ի Ձին: Հարուստք՝ օրինաց այս ազատութիւնն իրենց համար իբր արդարութեան գործ եւ իրենց ասպագայ բաղդին նըպաստաւոր պարագայ կ'նկատեն, այսինքն թէ՛ կրնան այն բազում կանանց մէջէն փորձառութեամբ իրենց արժանաւոր կենակից մը գտնելու յաջողիլ:

Հարսանիքէն մէկ ամիս յետոյ, երկուստարդ ամուսինը կ'ինն առնելով նորա ծնողաց տունը կ'տանի եւ զոր հոն կ'թողու մի քանի չաբաթ: Սոյն միջոցին գեռատի ամուսինը, ըստ առաջնոյն՝ իւր ծնողաց կ'ծառայէ տնական գործերն հոգալով: Իսկ յաջորդ այցելութեանց առեւն, ալ եւս իբր օտարական հիւր կ'նկատուի իւր ծնողքէն:

Ահա այս է Ձինաց ամուսնութեան եղանակը, միայն թէ օրէնքն եօթ պարագայ նախատեսած է՝ յորս այրն իրաւունք ունի իւր կ'ինն արձակելու.

1. եթէ իւր կեսրաւն ու կեսրոջ անստատէ.
2. եթէ անպարկեշտ ընթացք մը բռնէ.
3. եթէ դաւակ չծնանի.
4. եթէ անբուժելի հիւանդութենէ մը բռնուի.
5. եթէ նախանձոտ բնութիւն ունենայ.
6. եթէ գողնայ.
7. եթէ շատ խօսի (¹):

Ձինուհին ամուսնանալէ յետոյ, ալ եւս ազատ է թէ փողոցն եւ թէ պատշգամին վրայ երեւիլ: Այլ եթէ այրն հարուստ ըլլայ, պատգարակով եւ մինչեւ 20 ի չափ սպասաւորներով կ'երթեւեկէ քաղքին մէջ: Գալով իրենց գործածած պատգարակներուն, նկարչի մը ճարտար վրձինն անհրաժեշտ է՝ ըստ արժանւոյն պատկերացնելու համար այն այլազան եւ սսկեհուռ կերպաներն եւ այլ աննկարագրելի պաճուճանքն, որոցմով կ'զարդարեն զայնա: Այսչափ միայն կարելի է ըսել, թէ նոցա վրայ փոխանակ արուեստի եւ կիրթ ճաշակի, ճոխութիւնն ու փարթամութիւնը կ'խօսին: Եւ այս առթիւ որքան յարմար է կրկնել հին քերթողի մը խօսքն թէ « կը ճոխացնեն՝ չկարենալով գեղեցիկացնել »:

ԳՐ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

(¹) Ձմ յիշեր որ բարոյախօսն երանի տուած է եւրոպացի շատ մը կանանց՝ Ձինու մէջ ծնած չըլլալուն համար:

ԱՌՈՂՋՈՒԹԻՒՆԸ ԴՊՐՈՑԱՅ ՄԷՉ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ԱՌՈՂՋՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

Նախկին յօդուածիս մէջ խոստացած էի Երկրագունքի ընթերցողաց հազորդել իմ կարծիքս այն տղեկցութեան մասին զոր մեր վարժարանաց չատերուն մէջ տրուող յուրի դաստիարակութիւնն կ'ընէ մեր դեռավարժ պատանեաց վրայ: Կուգամ այժմ դոյզն ինչ պարզարանել սոյն կարեւոր խնդիրը:

Իմ նպատակս՝ վարժարանաց նիւթական պակասութեանց վրայ խօսիլ չէ, — թէեւ, ի բաց տունելով սակաւագոյն մաս մը, դեռ մեծագոյն մասին մէջ առողջութիւնն բացարձակապէս կը պակսի. — այլ դաստիարակութեան եղանակին եւ տեսակին վրայ կուգեմ երկու խօսք ընել:

* * *

Դպրոցները օնանականութեան վարժոցներ են, ո՞վ կրնայ զայդ ուրանալ. եթէ պատանի մը դեռ չէ ուսած զայն, քանի մը շարաթներ կամ քանի մը ամիսներ բաւական են զայն անոր վարժեցնելու:

Դիտած եմ միշտ, փողոցներու ընկեցիկ, աղքատ, անկիրթ եւ դատարկաշրջիկ տղայք առաւել տուող են մարմնով քան զմեծագոյն մասն դպրոցական պատանեաց: Ի՞նչ է այդ մեծ տարբերութեան պատճառը, եթէ ոչ օնանականութիւնը՝ որ աւելի սովորական է այս վերջնոց համար: Բայց դպրոցը, իւր էութեան մէջ, ամենեւին մեղադրելի չէ սոյն վատ սովորութեան տարածման համար, եթէ այդպէս լինէր, ամեն ուրեք փակելու էր զայն իրիւ աղբիւր հիւանդութեան եւ վատառողջութեան: Յանցաւոր չէ նոյնպէս տղայն՝ որ կրնա դունի ինչ որ իրեն կ'աւանդուի: Դատարարակներուն մէջ կան թէեւ լիրք եւ լպիրք որք չառ գէշ օրինակներ կուտան ցոփութեան եւ չուայտութեան, բայց տառնք իրիւր ընդհանրութիւն չեն կրնար ի համար ածուիլ: Ապա ուրեմն ո՞ւմ է մեղ, եթէ ոչ նոյն իսկ դաստիարակութեան տեսակին եւ եղանակին:

Մինչդեռ տղուն՝ ամենէն պիտանի գիտութեան մը, առողջարանութեան, նախնական տարերքը ուսուցանել հարկ է,

նչ թէ վերացեալ տեսականներով, այլ դործնականին դիւրամատչելի օրինակներով, ընդհակառակն բնաւին ի բաց թողեալ է այդ խնամքը մեր վարժարանաց մէջ: Հիմա, դայս հաստատելու եւ ասոր փնասները երեւան հանելու համար, Դպրոցները երկուքի բաժնենք. 1°. Ստորին դպրոցներ. 2°. Բարձր դպրոցներ:

Առաջիններուն մէջ երբ մտնենք, կը տեսնենք որ մինչդեռ տղայն՝ քիթէն վազող խլինքը, բերնէն հոսող լորձունքը, ականջին մէջի աղտեղութիւնը մաքրել չգիտեր⁽¹⁾, մինչդեռ միա ուտելու օգուտը եւ խակ պտուղ կլլելու փնասը չէ սորվեր, մինչդեռ իւր գոյութեանը վրայ ամենապարզ գաղափար մ'իսկ չունի դեռ, Աստուծոյ գոյութիւնը, ազգաց պատմութիւնը, իրաց սկիզբը խելամտեցնել կը փորձուի:

Այնչափ անգամներ յեղյեղուած է որ ծնանականութեան պատճառներէն մին է անգամաց (մասնաւորաբար) անմաքրութիւնը. բայց ո՞ր Դպրոցը սովորողական ըրած է տղու մը, սուիսը մի անգամ ըլլայ, բաղնիք երթալու եւ մաքրուելու պէտքը: — Ո՛չ մէկը: Բայց, պիտի առարկուի թերեւս, սա՞ աւելի ծնողաց է անկ, քան վարժապետին՝ որ աւելի հոգին կրթելու պաշտօնն ունի քան թէ մարմինը. բայց պէտք է գիտնան այնպիսիք որ, գիտութեան բանն կենդանի չէ կարող այդչափ աղտեղութեանց մէջէն հոգւոյն թափանցել, ըստ առածին թէ՛ «Առողջ միտք յառողջ մարմնի»:

* * *

Բարձր կարգի դպրոցներուն գալով, անժխտելի է որ առողջութեան աւելի խնամք կը տարուի հոն վերագրելոց նըկատմամբ. սակայն այդ պատանիներն ալ մեծաւ մասամբ ապարանկաջ տղայք են: Միթէ ասոնք ալ առողջաբանութեան պիտանեղոյն մասին քիչ շատ ծանօթ են. — Ամենեւին ո՛չ. թէեւ ասոր հակառակը պնդել ջանան ոմանք: Առնենք մի առ մի առողջապահական պայմանները. ինչ կուտեն ասոնք. — Ոմանք շէֆերձի են, այլք մսի ամբար են, կէսք հաւկիթի

(1) Մանգռաձե ի Խմբագիր Փանոսեան էֆ. քանի մը տարի յառաջ այցելութիւն մը ընելով ազգային վարժարանաց, Ֆշդագոյնս նկարագրած էր Դպրոցական տղայոց սոյն ցաւալի վիճակը:

սիրահար են, սակաւք են որ կանոնաւոր կերակուր կ'ուտեն:

Զգեստները կը վնասէն բնաւ առողջութեան. — Բէօհ, այդ ալ մտածելու բան է, մինչդեռ կապիւային նորածեւութիւնը եւ նրբագոյն ճաշակը անդին կը կենան: Օրինակի համար, քանքայօնը այնչափ նեղ ըլլալու է որ, անդամները սերտիւ պրկէ, գրգռէ եւ ծնանական ըլլալու վարժեցնէ, հոգ չէ, բաւական է որ ճաշակի դէմ չերեւի: Քրալխարը այնչափ պինդ կապելու է որ յուշիկ յուշիկ խեղդէ, ինչ վնաս ունի, մօտան այսպէս էր պահանջէ:

Անկողինները ինչպէս են. — Ատոր ուշադրութիւն ընել իսկ չարժեք, մանաւանդ որ ո՞վ պիտի երթայ պատանայն հարցնելու թէ ծնանականութիւն կ'ընէ՞, թէ երազափորձութիւն ունի՞, այլովքն հանդերձ, որոնք զպրօցին բժշկին ուշադրութիւնը գրաւելու եւ ըստ այնմ գործնանուելու էին: Բաւական է որ պատանին կարող է, թո՛ղ փետրալի անկողնոյ մէջ պառկի, ինչ վնաս ունի:

Այսպէս, կը տեսնուի որ, առողջապահութիւնը մեր վարժարանաց մեծագոյն մասին մէջ բոլորովին կը պակսի. բաց յայտմանէ, առողջութիւնը՝ արուող դաստիարակութեան չընորհիւ եւս սուսաւել կը խանգարի:

Բացատրենք այս կէտը՝ որ բուն իսկ մեր գրուածին առարկայն է:

* * *

Տոքթ. Քրիշթըն Պրուն, Քէմպրիճի մէջ յիմարութեան վրայ ճառ մը խօսելով, հաստատեց թէ ջղային հիւանդութիւնները որ ըստ օրէ կը բազմանան:

«Մեր ցեղը, ըսաւ յարգելի յիմարտանը, կը տկարանայ. տարեկան հանգիստը երթալով պէտք մը կը դառնայ, մաւզերու եւ ակոսներու իյնալը յոյժ կանուխ եւ արագ է:»

Այդ փոփոխութեան պատճառը փնտռելով կը գտնէ դաստիարակութեան մէջ՝ որ աղայոց ուղիւղ չառ եւ չուտ յոգնեցնելով, յոյժ վնասակար կը լինի մանաւանդ անոնց համար՝ որոնց անունըը անկանոն է: Տոքթ. Դրէյլիէր կը համարձակի ըսելու որ, դաստիարակութեան ներկայ դրութիւնը պատճառ է այն քիչ չառ սրբեբական գլխացաւերու՝ որով կը տառապին պատանեաց մէկ երրորդ մասէն աւելին Գեր-

մանկոյ եւ Գրանտայի մէջ եւ որք քիչ չափ կը խանգարեն նոցա մտաւոր կարողութիւնները :

Տօքթ. Պրուն զայս յառաջ բերելով կ'ըսէ որ, քիչ մը չափազանցութիւն կայ թէեւ այդ թիւերուն մէջ, բայց ճշգրտութենէ հեռի չէ :

Ինչ պիտի ըսէր արդեօք յարդելի յիմարագէտը եթէ տեսնէր եւ քննէր մեր պատանիները որոց կէտը, կը յանդգնիմ ըսելու, չլային ակարութիւններէ կը գանգաւորն : Եւ միթէ կէս-յիմարներ, մանաւանդ սիրոյ մենամուլներ, ախտաբանութեան, անզուգական բանաստեղծներ, գիտութեան ախոյեաններ, ընկերութեանց հիմնադիրներ, մարդկութեան բարենորոգիչներ պակաս են անոնց մէջ. . . : Եթէ բոլոր այդ խենդերը յիմարանոց դնել հարկ ըլլար, Պէգճեանի պէս մեծ ազգասէրի մը պէտք պիտի ունենայինք նոր Փրկիչ մը շինել ապրիւ . . . :

Միայն մեր պատանեաց սեպհական չկարծուին այս հիւանդութիւնները, որչափ Լուիզ Միլէններ կը վխտան մանաւանդ յարդիս, որք ընկերութիւններ կ'առաջնորդեն եւ բովանդակ ազգը լուսաւորել կը յաւակնին⁽¹⁾ :

Սմին իրի արդի երիտասարդութիւնն ոչ նախնի կրօնասիրութիւնն ունի եւ ո՛չ ալ որոշ սկզբունք մը. ամէնապարզ իրաց գիտութիւնը չունի եւ ամէն բան գիտնալ կը կարծէ. ամէն նիւթոյ վրայ տեղեկութիւն ունենալ կը յաւակնի մինչդեռ տարրական գիտութեանց իսկ օտար է. ուսուցիկ դաշտփարներ կը վխտան անոր ուղեղին մէջ եւ դրական բան մը գտնել անհնար է այդ քառսին մէջ :

Եւ այս ո՛չ միայն ուսմկութեան, այլ եւ բժշկաց, գիտնոց, գրագիտաց, փաստաբանից եւլն. քով ալ կը տեսնուի. օրինակի համար, ամէն բժիշկ Հիպոկրատ է, ամէն գիտուն Լիթրէ է, ամէն գրագէտ Վօլթէռ է, ամէն բանաստեղծ Հիւկօ, ամէն փաստաբան Քրէմիօ. չմոռնանք յաւելուլ այս շարքին որ ամէն լրագիր կարդացող ալ Պլամարք է :

(1) Ես խօսք չունիմ հազուագիւտ բացառութեանց համար որոց մէջն են Ասիական ընկերութեան պարկեշտ ներկայացուցիչները և որք ամենայն համեմատութեամբ և տուանց թմբկի և տաւղի, կը ջանան ըստ կարի օգնել ազգային պիտոյից :

ի մեծէ առ փոքր գտողութիւն մը, եսութիւն մը, նախանձ եւ փոքրոգութիւն յատկանիչ ըլլալ սկսած են մեր երկրասարգութեան, եւ եթէ այսպէս շարունակէ՝ այդ բարոյական անկումը, կորուստը՝ անոր բնական հետեւանքը պիտի ըլլայ:

* * *

Զխաբդ ուղղել այդ մուլար ընթացքը՝ որում կը հետեւին մեր դեռտաի հասակը: — Ըստ իս, մի միայն փոխելով դաստիարակութեան արդի տեսակը եւ եղանակը: Ահա ինչպէս Տոքթ. Պրուն կ'ուրուագծէ համառօտիւ այդ նորատեսակ դաստիարակութեան հիմունքը:

« Պէտք է գիտնալ որ, ազայսց ջղային կեդրոնները դեռ աճելու զարգանալու վրայ են: Արդ՝ այն կեդրոնները՝ որ կը շարժին սերտիւ կապուած են այն կեդրոններուն՝ որ կը շարժին, այնչափ սերտիւ որ անբաժան են իրարմէ: Ուրեմն դնդերային կրթութիւնը (մարմնամարզ) անհրաժեշտ պէտք մ'է դեռահաս տղուն ո՛չ միայն լաւ շնչառութիւն ընելու եւ լիապէս սնանելու համար, այլ եւ զրդելու համար շարժիչ կեդրոնները որպէս զի լաւ եւս զարգանան:

Վասն որոյ, ամէն տղուն ձեռարուեստ մը սորվեցնել շատ խելացի գործ մ'է: Երբ շարժիչ կեդրոնները զուրկ մնան այդ կանոնաւոր վարժութենէ, ձեւի, հեռաւորութեան, կարծրութեան, ծանրութեան պէս շատ մը գաղափարներ անկատար պիտի մնան անոր մտքին մէջ, եւ հետեւապէս շարժիչ կեդրոններն ալ կատարելապէս չպիտի զարգանան:

Զգայարանը պէտք է կրթութիւն կրկնութեան գրութեամբ, վասնզի առաջին մանկութեան մէջ շատ անգամ անխնամք ուսած շատ մը կեդրոններ (ուղեղային) վարժութեամբ կը զարգանան:

Աչքի վարժութիւնը մանաւանդ տեսական են եւ չեն յոգնեցներ ուղեղը:

Արուեստները եւ երաժշտութիւնը միայն իբրեւ զբօսանքի միջոց չեն ծառայեր, այլ եւ իբրեւ կատարելագործիչ միջոցներ ուղեղի համար: Միով բանիւ, դաստիարակութեան մեթոտները յոռի են այժմ որովհետեւ ուղեղին այս ինչ մասը կը ծանրաբեռնուի այն ինչ ծանօթութեամբ, մինչդեռ

միւս մասերը բոլորովին խաւած կը թողուին: Եթէ վարժապետը խնայատարած ըլլար արդի հոգեբանութիւնը, դիւրաւ պիտի հասկնար այս մեթոտներուն յոռութիւնը եւ իւր սանուց ուղեղին ապագային համար պատրաստուող վտանգը:»

Այս յատակագիծը կ'ընդլայնեմ մի ուրիշ առթիւ:

Ռ. ՌՕՊԷՆՍՕՆ

ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲՆԱԿԱՆ ԻՆՁՔ

(Շարունակութիւն Ը. քիւսէն)

Սպառման վրայ նախապաշարմունք:

Դժուարին չ'է պատահիլ մարդոց՝ որք կը սնդեն թէ՛ վաճառականութիւնն խրախուսելոյ համար սլարտին առատօրէն մոխել զիւրեանց դրամը: Եթէ, կ'ասեն, ամեն ոք դիզէր՝ փոխան վատնելոյ, վաճառականութիւնը կը լքանէր եւ աշխատութիւնը կը պակսէր: Վաճառականք ձեռնառու կը լինին այս դաղափարաց տարածման, զի յայտնի է թէ՛ որչափ աւելի որ դերձակուհի մը կամ դերձակ մը կարենայ համոզել զիւր յաճախորդներն որ իրեն գործ ապսպրեն, անշուշտ նաեւ նոյնքան առաւել սիրտի լինին իւր անձնական շահերն: Նոր հաղուստներ կամ ուրիշ սրեւիցէ ակորժելի իրեր գնելն հաճոյք կը պատճառէ, ուստի եւ յաճախորդք խիստ հակեալ են այս փաստն իրր ճշմարիտ ընդունելոյ: Խնդրոյ տակ եղած ձեռնարկութիւնն ոչինչ նուազ ցաւալի սխալ մ'է սակայն: Աստիճան ամեն հարուստ այս կամ այն կերպով աշխատութիւնը կը սնուցանէ անսպառճառ: Եթէ խնայէ զիւր դրամը՝ հաւականաբար զայն դրամատուն մը մէջ շահու կը դնէ: Բայց անգործ չը մնար անդ: Սեղանաւորք զայն փոխ կըտայ վաճառականաց, գործարանատիրաց, որք զայն իւրեանց գործոյն ընդարձակման եւ իւրեանց գործաւորաց թուոյն բազմացմանն կը ծառայեցնեն: Եթէ երկաթուղեաց բաժնետոմսեր կամ հասարակաց արժէթուղթեր գնէ, նոքա որք այդ դրամը կ'ընդունին տարբեր օգտակար պէտքերու կը գործածեն: Արդ

եթէ մեծատունն ոսկոյ եւ արծաթի ձեւով դիզէ՝ զիւրինչքը, անշուշտ այսպիսով անոնցմէ չ'օգտիր, սակայն ոսկւոյ եւ արծաթի խնդրանքը կ'աւելցնէ: Եթէ բաղմամբիւ մեծատուններ զոսկին պահէին՝ տակէ յառաջ եկած արդիւնքը՝ ոսկէհանքի աշխատութիւնը առաւել շահաւորած պիտի ընէր: Եւ բազում գործաւորներ պիտի թողուին երկաթուղեաց եւ կամ ուրիշ գործարանաց աշխատութիւնքը ու ոսկւոյ հանքարանաց մէջ աշխատելու պիտի երթային:

Կը տեսնեմք այսպիսով՝ թէ ամեն անգամ որ հարուստ մը սրտէ՛ զիւր գրամի գործածումը, կորոյ՛ տյգպիսով իսկ ոչ թէ յառաջ գալիք աշխատութեան քանակութիւնը, այլ՝ի գործ դրուելիք աշխատութեան տեսակը: Եթէ մեծատունն բաղձոյ մի մեծ պարահանդէս տալ, բազում գերձակուհեաց, տանթեւալճառաց, եւն աշխատութիւնն կ'աւելցնէ: Այսպիսով անտարակոյս միայն մէկ պարահանդէս մը մեծ կարեւորութիւն չ'ունենար, այլ եթէ բազումք նորա օրինակին հետ տեսէին, պիտի տեսնուէր յանժամ որ առաւել թուով գործաւորներ պիտի զբաղէին այս տարբեր արուեստներով: Բայց եթէ հարուստը զիւրեանց դրամը նոր մի երկաթուղի շինելոյ գործածեն, յայնժամ նոյնքան պիտի շատնային վերատեսուչք, երկրաչափք, գործաւորաց վերակացուք, գեանահարթք, կառաչէնք եւլն:

Արդ խնդիրը կը վերածուի գիտնալոյ թէ՛ ժողովուրդը, պարահանդէսներէն, թէ երկաթուղիներէն առաւել կ'օգտի: Պարահանդէսն մի վաղանցիկ հաճոյք մը կը պատճառէ, սակայն նա խիստ սուղի կը նստի, նամանաւանդ այն հիւրերուն որք թանկագին զգեստներ կը գնեն: Պարահանդէսն իւր աւարտումէն յետոյ, ոչ մի տեսողական հետք կը թողու, եւ ոչ ոք զիւր անձը առաւել երջանիկ կը գտնէ: Երկաթուղին, ընդհակառակը, անմիջական հաճոյք մը չը պատճառեր սակայն վաճառաց զինը կ'իջեցնէ, զիւրացնելով նոցա փոխադրում, կը ներէ փախչիլ քաղաքաց ժուրքէն ու գիւղերն ընտկիլ եւ հասարակութեան ախորժելի եւ առողջարար սլոտոյտներ կ'ընձեռէ: Այսպէս ուրեմն զուտ յիմարութիւն է, սպառումն սպառումն համար ուղեւ, կամ թէ որովհետեւ մը՝ զում կը տայ վաճառականութեան: Մեր հարստութիւնքն ըս-

պառած միջոցնուս պարտիմք եւեթ մտածել այն առաւելու-
թեանց վրայ՝ զորս ժողովուրդը պիտի քաղէ ի նոցանէ : Կարգ
մը մարդիկ հակառակ սխալի մը մէջ կ'իյնան եւ ամեն ծախ-
սերն իբրեւ չարիք մը կը նկատեն : Հարստութեան լաւագոյն
դործածութիւնն կը լինէր պահել զգրամն՝ կամ աճեցնել
զայն տոկոսիւք, կամ մինչեւ իսկ մերժել տոկոսն, ու դի-
զել լոկ զոսկին ոսկւոյն համար : Ահա ագահաց խմստա-
սիրութիւնը : Կան գոթադպարար տակաւին կարգ մը մարդիկ
որք այսպէս խորհելով՝ մարդկային կենաց ամենապարզ հա-
ճոյքներէն իսկ կը զրկուին, լոկ վնքեանս հարուստ դիպչ
համար : Բայց այսպիսով կը սխալին, զի ինչպէս որ գիտեմք՝
որպէս զի իրք հարստութիւն սեպուին, պարտին անոր-
ժելի ու օգտակար լինել : Սակայն այսպիսով ոչ մի իրական
անիրաւութիւն կանեն ագահք իւրեանց քաղաքացոցն,
ընդհակառակն երկրին հարստութիւնն կ'աւելցնեն, որոնցմէ
վաղ կ'ամանապան ոք պիտի օգտի : Բաց աստի եթէ իւրեանց
գրամն դրամատուններու կամ ուրիշ շահաւէտ հաստատու-
թեանց մէջ դնեն, մեծ ծառայութիւններ կը մատուցա-
նեն, աւելցնելով իւրեանց ազգային դրամագլուխն ու դիւ-
րացնելով գործարաններու, ձօժերու, երկաթուղեաց կամ
ուրիշ կարեւոր գործոց շինութիւնը : Մարդկանց մեծագոյն
մասը այն աստիճան կը սիրէ փութ աւելը մխտել զիւր հա-
րստութիւնը, վաղանցիկ հաճոյից, զբօսանաց, կերութեամբի,
պաճուճանաց համար, որ ուրախառիթ է տեսնել զայլս
որ իւրեանց հարստութեանցն առաւել մնայուն մի կերպու-
րանք կը տան :

Բայց սակայն բոլորովին անօգուտ է զրկուիլ ամեն վա-
յելքէ լոկ դրամ դիզելոյ համար. զի ինչպէս որ ըսինք հո-
րստութիւն են եւ եթ այն իրերն որք մեզ օգտակար եւ
հաճելի են : Եթէ ամեն ոք զիւր գրամը երկաթուղիներու
շինման ծառայեցնէր, այժմ այնքան շատ երկաթուղի կ'ու-
նենայիմք, որ անկարելի կը լինէր զանոնք ամենն ալ գործա-
ծել, եւ փոխանակ ղլւրութեան, մի նեղութիւն պիտի պատ-
ճառէին : Այսպէս ալ այլանդակ կը լինէր ստարազագործա-
րաններ հաստատել, եթէ արդէն ըլլային բաւական թուով
նմանօրինակ արուեստանոցներ ժողովրդեան սպաւման քա-

նակութեանն համեմատ բամբակեղէն արտադրելու համար :

Այսպէս ուրեմն կը յանգիմք այն եղբակացութեան թէ
հարստութիւնն որ եւ իցէ եղանակաւ դարձածման եւ
սովորման համար եղած է : Մեր ստացուածքն վատնելոյ
մասին, մեր վարմանց կանոն պարտի լինել, տնտեսմէ կարելի
եղածին չափ շատ իրական երջանկութիւն ձեռք բերել, մեզ,
մեր ծնողաց, մեր բարեկամաց, եւ բոլոր այն անձանց հա-
մար, որոց մասին հոգ եւ խնամք ունիմք :

Թարգմանեաց

ՊԱՂՏԻԿ ՆԵՎՐՈՒՋ

ՅԻՇԱՏԱԿ

Ի զուր օրերն անցնին փութկոս
եւ անհետ լինին վազն ի վազ,
— Դու միտս արբուն կաս հոգւոյս մօտ
Ո՛վ իմ սիրոյ վերջին երազ . . . :

Ձեռք մի կաղնի բազմասերեւ
Ոյր բուռն հողմունք անեղամուռնջ
Սփռեն ոստերն հողուն վերեւ
Իմ տարիներս ողբամ անուռնջ . . .

Ճակասս անգոր ճեծէ խալստ,
եւ արիւնս ալ, դանդաղընքաց,
Իբրեւ մի ջուր գ'որ պատէ սառ.
Հազիւ երակներս առնու քաց

Այլ քու ժպտուն եւ մանկական
Դէմքդ՝ ի ցաւոց իսկ՝ գեղանի,
Առ իս պիտ' ապրի յաւիտեան
— Նա՛ հոգւոյ պէս՝ տարիք չ'ունի . . . :

Ո՛չ , աչերէս չ'էս դու հեռի .
Զի երբ նայուածքն իմ լալագին
Զր գտին աս' ի վեր յառի
Զ'անոնք եւ զհեղ տեսի յ'երկին :

Անդ երեւիս ինձ շարունակ
Այն դառնաղէտ օրէն ի վեր ,
Ուր սլացնր եւ վեհունակ
Արփին հեղ փոխ տուաւ քներ :

Եւ անդ անքիծ տարիս հեղ հետ
Զինչ պատկերդ , եւ՝ անդ՝ սիրաւէտ
Աչերդ ոյց լոյսն եղաւ անհետ
Անմահութեամբ փայլին յաւէտ :

Զեփիւռին շունջն՝ անդ՝ մինչեւ ց'արդ
Փայփայէ հերիդ ալեւատան ,
Որք ծուփ ի ծուփ եւ գեղազարդ
Քողարկեն լանջող ուր կը խայտան :

Օրերուն հետ , ի մեր աշխարհ ,
Մերք շողայ , մերք քաղչի արեւ ,
— Ո՛հ , բայց իմ սէր չ'ունի խաւար
Զի դու շողաս հոգւոյս վերեւ :

Զեփիւռն ինձ բերէ ներդառնակ
Զայնիկդ , զհեղ տեսնեմ , լսեմ ,
Անապատաց մէջ անբնակ
Եւ շանքահեղ ամպոց ի սեմ... :

Համայն տիեզերք երբ լուռ ու մունջ
Քնէ , եւ հովն ալ սուրբութեայ
Կարծեմ քէ գաս սրբամումունջ
Աղօթք հեղուլ գլխուս վերայ :

Գիշերին մէջ, լուսաբորբոք
Երբ անհամար աստղեր ցոլան ,
Աչերս՝ անդ իսկ՝ զմայլանօք
Կարծեն զհեղ Տեսնել միայն :

Առաւօտու զեփիւռն անոյշ
Ծաղկանց բուրումն երբ ինձ բերէ ,
Կարծեմ քէ նա՝ քաղցր եւ քննոյշ՝
Շունչդ է որ զ'իս կոզելորէ :

Եւ դ՞ն աքբես այն արժաստով
Զ'որ Աստուծոյ սեղանին մօտ ,
Անմխիբար , անշուք , 'ի սուգ
Երբան հեղուլ աչերս աղօտ :

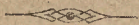
Երբոր քնեմ , զորովագին
Թեւերդ հսկեն մարմնոյս բոլոր .
Քեւ՝ ինձ՝ մինչ 'ի զալն արեգին
Զինչ երազներ կարդան օրօր . . . :

— Ո՛ւր էր ձեռքդ բնդհատէր ընդ միտս ,
Ո՛վ երկնայինդ հոգւոյս հաստը ,
Կեանքս , եւ տար ինձ , այլ եւս անվիտ
Թեւոցդ մէջ զարթնուլ մի օր . . . :

(Ա. քր Լամարթին)

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ՏՐՏՈՒՆՁՔ

Ո՛չ, մի խաբուի՛մ երբոր կրսեն քէ յաշխարհ
Կան այնպիսի՛ք որ երջանիկ ապրին յար.
Թէ հանապազ նոցա գլխոյն ի վերայ
Յօղ բարութեանց յերկնից առաս կը տեղայ :

Երջանկութիւն . . . ո՞վ քեզ յաւէտ վայելեց,
Բաժակդ անոյ՛ց մինչ ցրվախնան ո՞վ քանց.
Սիւս դիւրախմբ . . . երբ զայն բռնել կարձէի՝
Նա կը թրո՛ւի, զքեզ թողնով վշտալիւ :

Կան դու արդեօ՛ք . . . եւ կամ չիկան : Ո՛ գիտէ.
Խորին Սփէնքս, քեզ իմանալ ո՞վ կարէ :
Հազարաւոր դարեր թող զան եւ երբան,
Սիւս մի գաղտնի՛ք պիտի մընաս մարդկութեան :

Եւ ո՞վ կրնայ զայս ուրանալ . . . կան վարդունք,
Քայց հագիւ քէ հրալին նոցա քո մատունք,
Որ մինչ սրտիդ ցրխորն իւրեանց սուր փրշօք
Եբբը կարին զքեզ խայրեն անողոք :

Երջանկութիւն . . . դու այն շուքն ես զոր դաշտաց
Վերայ ամպերն երկնից ձրգեն հովապայց.
Զով էր այժմ իսկ . . . նոյն հով փրչեց եւ անա
Յերկնից ի վայր նորէն հուր բոց կը տեղայ :

Ծաղիկն ես դու որ յառաւօտ կը բացուի,
Անոյ՛ց բուրմամբ, սիրուն տեսամբ, գեղանի.

Դեռ չէ գիտեր . . . ինչո՞ւ ծաղիկ դու մէկէն
Ինկար քառամ, զարնուելով խորշակէն :

Քո պատմութեան մէն մի էջին, Մարդկութիւն,
Մտանմիկ արսասուելով կուլաւ դուն.
Այն տղերուն նըշանախեցն իսկ յեփն
Լոկ քո արեամբդ է դրօշմուած ցաւագին :

Ծայրէ ի ծայր ինչ անկումներ ահագին,
Ի՞նչ մեծ ազգեր կայծակնահար կորնչին.
Այն Բաբիլոն, Նինուէ, եւ այլ ինչ եղան . . .
Զերդ շուք եկան, պահ մի մեծցան . . . եւ անցան :

Երբ աղիսից մրբիկ գոռայ ահարկու,
Ոգին անգամ անկարող է տկալու.
Որքան կամիս հսկայ եղիր վեհ Հաննար,
Ի մի շունչ իւր կը տապալիս չարաչար :

Մեծն Աննիբալ Կաննեայ բարձանց ի Զամա,
Զերդ յաղք արծուի խոցեալ ի սիւրս անկնիլ գայ.
Նոյն Պօնաքառք յորմէ աշխարհ կը սարսի,
Ի վաթէոյս բիւր կայծականց տակ կընկնի :

Գոռն Ադէֆանդր ի ծաղկափրփր հասակին
Ի գերեզման ահա կիջնէ ցաւագին.
Եւ Սողոմոն որ վայելեց ամէն բան,
Յեփն շունչին գոչեց. «Ամէն բան ունայն :»

Որպէս յափունս իւր անսահմանն Ովկէան,
Անվերջ հեծմամբ կը հառաչէ յաւիտեան,
Այնպէս եւ դու, վասաբախդիկ մարդկութիւն,
Տանջիս անդուլ ի մէջ վշտաց քոց անհուն :

Նաչրդ կրէ, խաչրդ կրէ, եղկելի .
Նա որ ծրնաւ անյոյս պէտք է շարշարուի :
Քոյին ցաւեր լոկ այն ասեմ վերջանան
Որ երբ մահուան բունով ննջես ի դամբան :

ՍՏԵՓԱՆ ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ

ՆԻԻԹ ԵՒ ՆԻԻԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

(Շարունակութիւն եւ վերջ Տես քիւ ե .)

Այլ ինչ փոյթ գիտութեան թէ իւր յայտնութիւնքն այս կամ այն կարգի շահուց կամ զխտմանց պիտի ընդհարին եւ կամ թէ հոգւոյն հեշտ կամ հաճոյք ընծայող այս կամ այն պատիրքն պիտի անհետանան, նա կուտայ ինչ որ, դարաւոր ճգամբք եւ շահիւք, կը յաջողի խորել խելի բնութենէ :

Ճշմարտութեան հետազօտութեանը մէջ պատրողականաց ի պատկառ կալու տեղի չկայ :

Եւ արդէն, ո՞չ ապաքէն նոյն պատրողականքն են որ այսչափ դարեր նհանջեցին մարդկային խնայականութեան աղատ գործունէութիւնը եւ թաքուցին խալառ յաջաց ճշմարտութիւնը :

Կանխակալ կարծիք եւ շահադէտ մեքենայութիւնք մեծ բաժին ունին, արդարեւ, մտաւոր զարգացման այս ցաւալի խափանմանը մէջ, բայց մեծ եւս է բաժին մեր դաստիարակութեան, չըսեմ մեր հոգւոյն, այն յուր տրամադրութեանը որով յանդէտս եւ յանգիւղս կը փարլմք այն ամէն դադափարաց եւ բացատրութեանց որք զմեզ հաճեցնելու եւ դիւթելու փայլ եւ բնութիւն ունին : Աւելի կը սիրեմք հեշտալուր թուեաց եւ մտացածին հաւանականութեանց մէջ դեգերիլ՝ քան թէ վաստակ եւ նեղութիւն յանձն տանելով, խոչ եւ խութ առաթուր կոխելու արիւթեամբ, ճշմարտութեան հասանել :

Այլ ճշմարտութեան բնութենէն է որ վաղ կամ անա-
գան ի վեր երեւի եւ առերեւոյթքն եւ ստուերականքն հա-
լածին :

Թէպէտ շատ տարածեալ՝ այլ շատ սխալ գաղափար է այն
որ մարտ ընդ մէջ լուսոյ եւ խաւարի կ'ընդունին : Բանաստեղ-
ծից յատուկ , թերեւս ներքի , վրիպակ մ'է սա որ բնութեան
մէջ տիպ եւ կաղապար չունի : Ուր ուրեք որ լուսոյ շառա-
ւիլ մը թափանցէ՝ անդ իսկոյն խաւարն կը փարատի , որչափ
թանձր եւ որչափ չօշափելի ալ մտածուի : Այս երկուքին
մէջ մարտ ընդունիլ անհեղեղ է :

Նոյնպէս է նաեւ դիտութիւն եւ ազդեցութիւն , իրակա-
նութիւն եւ ցնորք , ճշմարտութիւն եւ սլատրանք : Անհնար
է որ յերեւել միայն՝ չցնդի միւսն :

Այլ ի՞նչպէս ուրեմն , պիտի առարկուի , երկար ատեն սքո-
ղեալ կը մնայ ճշմարտութիւնը եւ բազում աշխատութեամբ
եւ մեծաւ տաքնապաւ հազիւ ուրեմն ի յայտ գայ , եւ այն
ոչ միշտ : — Այո՛ , մարթ է ճշմարտութեան առ ժամ մի թաք-
չիլ , կամ վասնզի միջավայրն՝ (milieu) ուր պիտի երեւի՝ տա-
կաւրն պատրաստ չէ ընդունիլ դայն , կամ վասն զի շահա-
դէտը կը յաջողին երբեմն վարագուրել զայն . այլ նա , միշտ
աննկուն եւ անվանդ , իւր ձայնը լսելի կ'ընէ միշտ մինչեւ
որ կանգնէ յաղթանակը որ միշտ իրենն է :

Նա բանտէն կը խօսի Գալիլէոսի բերնով եւ Յեսու ի հաշ-
տութիւն կը մտաչի . նա կը թունաւորի յանձին Սոկրատայ եւ
Պղատոնի եւ Արիստոտէլի պէս վրէժխնդիրներ կը յարուցա-
նէ . նա ի խաչ ելանէ ի Գողգոթա եւ եւս քան զեւս կ'ամրա-
պընդի իւր իշխանութիւնը :

Այսպէս եւ այսչափ է ճշմարտութեան զօրութիւնը :

Թէպէտեւ , ըստ վերոգրելոցդ , ճշմարտութիւնը միշտ ճշ-
մարտութիւն է , եւ իրրեւ այն , մասն աստուածայնոյն , միակ
փարեկի եւ բազմալի , այլ այնչափ դժուարին է ճշմարտու-
թեան հասանել , որ ոմանք բնաւ իսկ յուրաստ կացին անոր
հասնելու կարողութեան եւ զամենայն ինչ , ինչպէս կանխե-
ցինք ըսել , առ աչօք եւ սլատիրք համարեցան . եւ այս ուղ-
թեան հետեւելով բազումք իսկ ձեռնթափ եղան խնդրելէ
վայն :

Սակայն ֆիզիքական կարգի ծանօթութեանց նույնութիւնը միօրինակութիւնը եւ անվրէպ համակերպութիւնն ընդ բնական տիպս կը ցուցնեն թէ մարթ է հասանել ճշմարտութեան, եւս եւ ի բարոյական դէպս :

Ոչ ինչ, մինչեւ հիմա, խոտորում մը ցուցուց Քերլեուի եւ Նեւտոնի օրինաց. մոլորակը արեգական շուրջը կը յաճին միշտ ձուածեւի մօտ ծիր մը կողմելով որոյ մէկ վառարանը կը գտնուի միշտ արեգակը, եւ այս մոլորակային յեղափոխութեան ժամանակի քառակուսին ձուածեւի մեծ առանցքին խորանարդին համեմատական է. եւ երկնային գունդը եւ հոմայն անդերական մարմինը այնպէս կը վարին որպէս թէ իրար ձգէին իրենց զանգուածոյն ուղիղ եւ իրենց հեռաւորութեան քառակուսոյն խոտորնակ համեմատութեամբ :

Ելեքարականութիւնը մեր ձեռքը, նոյն երեւոյթները, նոյն արդիւնքներ յառաջ կը բերէ եւ նոյն եւ մի բնութիւնն ունենալ կը թուի ինչ որ է փայլակն յամոս, եւ, ի բաց առեալ բնութեան եւ իսկութեան խնդիրը որ, յամենայնի, մեծ անծանօթն է մեր հասողութեան, այնքան ճիշդ եւ տալահով են մեր ծանօթութիւնը այս մասին որ կրնանք, ի բազումս, նախատեսել արդիւնքն եւ վարել եւ յառաջ բերել զայնս ըստ մեր պիտոյից եւ կամաց :

Նոյնը կրնանք ըսել նաեւ լուսոյ՝ հրոյ՝ ձայնի եւ այլ ֆիզիքական գլխաւոր գործօններու համար զորս հանապազօր խորագոյն եւս ուսանել եւ ի պէտս վարելու հետամուտ է գիտնական աշխարհը :

Սյլ սակայն կան ճշմարտութիւնք որ բարձրագոյն կարգի կը վերաբերին, որպէս է իրաց սկզբան ծանօթութիւնը, ուր ինչպէս տեսանք, մարդկային հասողութեան անբաւականութիւնն ընդ առաջ կ'ելլէ մեզ եւ կը կտանցնէ մեր քայլերը. այս սթրագայից մէջ ալ կարելեաւ շատանալ պէտք է եւ ոչ խիզախել : Զի յախուռն բերմամբ եւ անստորատու եւ յանգուսն ձեռնարկութեամբ աւելի եւս կը մթազնի խնդիրն եւ ըստ երբէք չծաղիլ :

Ահաւասիկ նւթականութիւն՝ սպեկանութիւն՝ ամենատուածութիւն՝ անաստուածութիւն՝ միաստուածութիւն՝ տարրապաշտութիւն՝ օչնչականութիւն եւլն, եւլն, բոլոր ի-

մացական աշխարհը բաժնած եւ տիրապետած են, եւ, ինչպէս մարդկային ամէն դիպաց եւ իրաց մէջ կը տեսնուի, հոս ալ կիրք եւ նկատմունք ի մէջ մտանելով, այնպիսի ցաւալի երեւոյթներ կը ցուցնեն որ իբր թէ այլ եւ այլ բանակը 'ի ճակատ վարեալ մարտ ընդ միմեանս կը դնեն եւ փոփոխակի տէգ եւ նիզակ՝ ոռւմբ եւ վառօդ իրարու գլուխը կը տեղան:

Բառակռուոյ հանդէս է այս սակայն եւ ոչ այլ ինչ: Այսչափ թշնամանք՝ նախատինք եւ արհամարհանք եւ վէճք եւ կռիւք իսկոյն պիտի դադրէին եթէ ոսոխք մի միայն ի սէր ճշմարտութեան վառեալ ճակատամարտէին եւ նախ քան ըզպայքար, լուրջ եւ անկողմնակալ մտօք գիրար հասկնալ ջանային:

Արդարեւ, բազում մանգամ տեսնուած է որ, ամենէն աղմուկայից վէճերն անոնք են ուր ամենէն նուազ կը հասկնան գիրար ընդդիմաբանք եւ ուր, եթէ բառերը սահմանուին, գաղտնիքները պարզուին, չառանգամ միաբանութիւնն ինքնին կը ծնի յանմիաբանութենէ: Ոչ նուազ ճշմարիտ է նաեւ թէ այն ինդիւիդն աւելի վէճ կը վերցնէ որ աւելի մութ է բնութեամբ եւ ոչ ըստ բառականի պատրաստուած: Զարմանք չէ ուրեմն որ այսչափ տարածայնութիւն երեւի այլ եւ այլ դպրոցաց մէջ նիւթոյ եւ նիւթականութեան մասին ալ որ ուղղակի եւ ի մօտոյ իրաց սկիզբը կը չօշափէ, եւ, իբր այն, պիտի խուսափէ յաւիտեան, հաւանականաբար, մեր աչաց:

Ուսանելու եւ հետազօտելու իզճը, սակայն, միշտ գովելի է. ինչ որ ալ ըլլայ ձեռք բերուելիք արդիւնքը եւ արդի փիլիսոփայութեան յատուկ նշաններէն մին եւ գլխաւորն ալ այս է որ բնաւ ոյս կամ այն արդեանց ականկալութեամբ կամ նախապաշարմամբ չձեռնարկելու քննութեանց, բնութեան բերանը լեզու չդնելու ինչպէս կ'ըսուի սովորական լեզուի մէջ, այլ կը քննէ՝ դռնելու համար ինչ որ բաղդը կը բերէ. կը հարցնէ բնութիւնը եւ ընդունած պատասխանն է փնտռածը: Այսպէս ըլլալու է ամէն խմաստուն հետազօտութիւն եւ ամէն առողջ բանավարութիւն:

Մեծ խմաստութիւն է, այո՛, զչափ սնձին ճանաչել եւ կարեւորն եւ հաւանականին զհետ լինել. այլ այս սկզբունքն, ճշմարիտ եւ օգտակար ի բարոյականին, կը դադրի ու-

ղիղ լինելէ ի բնականս, զի սահմաններ գծել մտաց գործունէութեան եւ չներել որ անդր քան զըլորտս նկրտի, կաշկանդել եւ անդամալուծել եւ մահացնել է զայն: Էր երբեմն յորում Ստորագրութեանց վարդապետէն եւ Բովանդակութեանց հրեշտակէն տարբեր կարծիք մը ունենալ համարձակելը մեղաց ծանրագոյնն էր եւ Նա աւագ ը ամէն վէճ դադրեցնելու բաւական եւ վերջին կտրուկ ղէնքն էր: Տարակուսեցաւ Տէքառդ, տարակուսեցաւ Սրինօզա, տարակուսեցաւ Լայրնից, Լոք, Քոնալյէադ, Վոլդէս, Տիտրոս, տ'Ալամպէս, եւ թօթախեց մարդկային միտքն իր վրայ ծանրացող դարաւոր անուրը եւ իր ազատութեանը հետ իր ուղղութիւնն ալ ստանալով, մանաւանդ ի ձեռն եւ ջահիւ գիտութեան, կը սլանայ այժմ նոր եւ անծանօթ դաւառներ, մեզ նոր հրաշալեաց հանդէսներ պարզելու:

Քննել եւ փորձել, լուծել եւ բաղադրել, այս է արդի գիտութեան ձգտումը, եւ սւր ուրեք կը պակասեն այս տարերք, դիտել երկայնամտաբար եւ հաւաքել:

Եւ եթէ կան խնդիրք որոց լուծումը տուած չէ գիտութիւնը, եւ կան խօս որոց չպիտի կրնայ երբէք տալ, անիրաւութիւն է արհամարհել զայն իրրեւ զապիկար եւ ումպէտ եւ խստանալ անոր դէմ. գիտնալու է որ գիտութեան կառուցած արդի այս ահագին շէնքը ոչ մի օրուան եւ ոչ մի տարուան մէջ ի գլուխ ելած է, այլ ամբողջ հարկւրաւոր դարեր աշխատակից եղած են անոր. եւ ամենափոքր համարուած ճշմարտութիւն մը ամենամեծ աշխատութեամբ եւ տառապանօք ձեռք բերուած է:

Եթէ բազում անգամ մտլորեր եւ սայթաքեր է միտքն իր հետախոյզ ընթացից մէջ, այն ալ մեղադրանաց կէտ մը չէ, զի ամէն կատարելութիւն անկատար փորձերով եւ անհամար սխալանօք կ'ստացուի: Նա զի, եթէ լաւ միտ դրուի, այն մոլորական ըսուած խուզարկութիւնքն ալ, իրենց կարգին մէջ, շատ անգամ օգտակար եւ արդիւնաւոր եղած են գիտութեան: Ո՞վ չգիտեր որ այսօրուան ըստ կարի կատարեալքիմիաբանութիւնը փիլիսոփայական քար փնտռող ալքիմիաբաններու ծնունդն է եւ Ֆիզիքական գիտութիւնք եւ աստղաբաշխութիւնն ոչ սակաւ օգտած են ախտարոկութենէ՝ բաղդէութենէ:

Ապա փոխանակ կուսակցական ոգւով կամ տգիտութեամբ խոստաւահանն ըլլալու գիտութեան, շնորհակալու մտօք ընդունելու է ինչ որ նա ընծեւած է մեզ մինչեւ ցայժմ, 'ի գիւրութիւն մեր կենաց, ի մարդս մեր մտաց եւ ի յազուրդ մեր հետաքրքրութեան եւ նմով հանապազօրեայ հետազօտութեան ելից: Իսկ այն յաւիտենական խնդրոց հոմար, որպէս են նիւթոյ՝ զօրութեան՝ համայնից սկզբան՝ եւլն, որք յաւիտենական միութեան մէջ ծածկուած կան լինդրել լուսաւորուիլ որչափ մտաց հաստղութիւնը կը ներէ: այլ վեր 'ի վերոյ ծանօթութեամբ եւ թերամասնեայ գիտութեամբ եւ անպարտաւոր մտօք չմիտադնել երբէք տեսութեան արդէն միգապատ հորիզոնը, աւստի եւ ըստ կարի խորհել վայրապար եւ տղայական պայքարներէ:

Այս բարոյական եւ գործնական վախճանի կը տանի զմեզ մեր այս արագընթաց շրջագայութիւնն իմացական աշխարհի մէջ:

Թ.

ՄԱՐԴԻԿ ԵՒ ԻՐ Ք

30 Սեպտեմբեր

Սիրելի ընթերցող, յորմէ հետէ իրար չտեսանք, որպիսի գէտքեր տեղի ունեցան: Երեսփոխանական ժողովոյ տենդն ամուր վախճան մ'ունեցաւ. ժողովոյն մէջ Նախագահ եւ մի քանի երեսփոխանք դարձեալ տունն տուն իրարու, երեսփոխանին մէկն յանդգնեցաւ յիշեցնել թէ Պատրիարքն սլարտուր է խոնարհիլ Աղգին կամ'որ նոյն է, նորա ներկայացուցիչ ժողովոյն կամաց տուեալ եւ, մեծագոյն յանդգնութիւն, ժպրհեցաւ իր խօսքն ընկերացնել գլխու գէտ ի վար շարժումով մը որուն աններելի ոճիր մ'ըլլալը արեւախառաքար յիշեցուց ուրիշ երեսփոխան մը, ապա թէ ոչ այդպիսի ծանր եղեռնագործութիւն մ'անտես պիտի անցնէր, հետեւապէս շատեր շնորհակալ եղան սոյն երեսփոխան էֆէնտիին որ նախագահական պրոսկուրորի պաշտօն մ'ընքնաբերաբար կատար-

րեց այնպիսի տագնապալից վայրկենի մէջ ուր *l'ese-béatitude* Եղեռունք կը գործուէին.....

Ո՛հ, պահ մ'ի՛նչ սրտադող առաւ ամէնքն, պտտած այլ եւ այլ տտրաձայնութեանց վրայ ազատախօս երեսփոխանք՝ մորուքնին եւ անմորուսն ալ իր կզակը ձեռք առած՝ սկսան մտածել ժողովրդականութեան վտանգներուն վրայ եւ խորհիլ ցաւազին թէ այդ դաժնին ի՛նչ փուշեր կը ծածկէ եւ երեւակայել աքսորավայրի երկնից անողոք խստութիւնն։ Արդար է այդ պատուհաս, կը գոչէին շատերն ալ ասդին անդին որք Բանիւրժի ոչխարներուն նման սովոր են իրարու ետեւէ երթալ կրկնելով մի եւ նոյն բառաջն, ի՛նչ ըսել է հաշուոյ խօսք ընել, խարդախութեան կասկածներ արտայայտել մեծ մարդերու նկատմամբ եւ մանաւանդ խօսելու միջոցին ձեւե՛ր ընել, միամտօրէն հետեւելով Դեմոսթէնի խօսքին որ պերճախօսութեան անհրաժեշտ լրացուցիչն կը համարէր ձեւն առանց անշուշտ գուշակելու թէ օր մ'այդ պատուէր կրնար փորձանք բերել իւր խանարհ հետեւողներէն միոյն գլխուն։ Օտարապէի լրագրեր խնդրոյն մէջ խառնուեցան եւ երեսփոխանական ժողովոյ լուծումն միակ դարման համարեցին իրաց այս անտանելի վիճակին. եւ վայրկեան մ'ամէն մտքի մէջ տիրեց սա կարծիք թէ երեսփոխանական ժողովն ապրած էր։ Բայց, փառք Ստեղծողին, այս տխուր կանխագուշակութիւններէն ոչ մին կատարուեցաւ. ընդհակառակն Երկինք, որ կարող է չարիքներէ բարիք հանել, այնպէս տնօրինեց որ Ս. Պատրիարքն առիթ ունեցաւ կրկին ներկայանալու Վեհափառ Սուրբանին ու նորա գահոյից ոտքն դնելու անգամ մ'ալ Ազգին իրական ցաւերն, (եւ ոչ թէ ռիսուի անձնական բողոքներ, որպէս կը կարծէին թէ պիտի ընէր նոքա որք Ներսէսի բարեկամն ըլլալով հանդերձ չէն ձանչեր զայն բաւական ու չեն գիտեր թէ նա ի՛նչ որ ալ լինին իւր թերութիւնք՝ շատ մեծանձն է այդ օրինակ վրէժխնդրութեանց համար), եւ ընդունելու նոր բերկրաւիթ խոստումներ բարենորոգմանց ու բարերար կարգադրութեանց։ Ներսէս վերադարձաւ իր ակթունին վրայ ու վեր-

սկսաւ Ազգ. վարչութեան նիստերուն նախագահել, թէ եւ ոչ եւս կ'ստորագրէ «Պատրիարք», այլ «Ներսէս Եպիսկոպոս», ինչ որ կը ցուցնէ թէ յարած է դեռ իր հրաժարականին ու իր ակօսին վրայ այնպէս է ինչպէս թռչունն մի երերուն ոստի վրայ՝ ժամէ ի ժամ թռելու պատրաստ։ Բայց Ազգն ալ սկսաւ վարժուիլ այս անհաստատ կացութեան դոր կը նկատէ իրրեւ *chronique* մէկ հիւանդութիւնն Ներսիսի Պատրիարքութեան եւ հրաժարականներն ալ իրրեւ *accès* ներնոյն հիւանդութեան։

Երեսփոխանական ժողովն ալ մահուան տագնապն անցուց ու գործին սկսաւ վերստին. բայց տեսնելու էք սրչափ խելօք է. կարծես ծանր հիւանդութենէ՝ նոր ապաքինող մ'է որ մեղմութեամբ կը բանայ աչերն, աղչած նայուածք մը կը պատցնէ իւր չուրջն ու խօսելու ատեն տկար ձայն մը կը հանէ որ հազիւ կը լսուի։ Բայց խնդիրներուն ամենէն մեծովն կ'ղբաղի, այն է կաթողիկոսական խնդրով որոյ մասին կաթող. Յանձնախմբին պատրաստած ծրագիրն ունի իւր գրասեղանին վրայ։ Զարմանալին այն է որ ընտրութեան եղանակի խնդիր մ'առեր կ'երթայ, մինչդեռ էականն էր Պալատէնիայի խնդիրն որու համար կազմուեցաւ Յանձնախումբն։ Թուրքիոյ Հայքի՛նչպէս սխալ մտահոգին սոյն ընտրութեան. հիմայ ասոր վրայ կը խօսին, վասնզի Յանձնախումբն նոր առաջարկ բերած է այս նկատմամբ, եւ ասոր վրայ ատենաբանք կ'սպառեն այժմ իրենց պերճախօսութեան դանձերն։ Բուն խնդիրն այժմ մէկզի ձգուած է, եւ սխալ ձգուելի թերեւս մինչեւ որ ընտրութեան թուականն հասնի ու մենք դեռ բան մը չըրած գըտնուինք։ Չեմ գիտեր, սատանան առնէ մեղքերնին, բայց ձայներ կը պտտին թէ հիւսիսային հովերու աղղեցութիւնն կ'իշխէ որոշումներու, առաջարկներու, քուէներու վրայ։ Աստուած իմ, կը գանուին մարդիկ որք Ազգին համար գոյութեան խնդիր եղող իրաց մէջ իսկ իրենց անձն կը խորհին ու չեն կաքող հասարակաց իրն նախադասել մասնաւոր չահերու։ Ինչ որ սարգ է՝ կը կնճռեն, ինչ որ ուղիղ ճամբայ մ'է՝ մի ծամածուռ անել բաւիղ կը գարծնեն, եւ պատմական, քաղաքագիտական եւ այլ նկատումներու ու փաստերու դէզի մը ներքեւ կը թաղեն խնդիրն որ ամե-

նապարզ է: Ռուսիոյ կառավարութիւնն օրէնքի մ'ենթարկած է մեր Հայրապետի իշխանութիւնն, այս օրէնքն ունի տրամադրութիւններ որ մեր եկեղեցւոյ ոգւոյն կը հակառակին ու կը ճնշեն ու կը նուազեն Հայրապետին իշխանութիւնն որ պարտի ի գործ դրուիլ համայն Հայոց վրայ իբրեւ ընդհանուր հօր մ'իշխանութիւնն իւր որդւոց: Թուրքիոյ Հայք կը միանան, գիր մը կը խմբագրեն բացատրող Հայ եկեղեցւոյ ոգին ու իղձերն եւ կաթողիկոսին պաշտամանն ու պարտուց բնութիւնն եւ կը մատուցանեն այն կառավարութեանց որոց հպատակ են Հայք եւ ի մասնաւորի Ռուսիոյ կառավարութեան՝ խնդրելով որ Հայրապետին շնորհուն այն միջոցներ ու արտօնութիւնք որ կարեւոր են որպէսզի նա գործէ իբրեւ ընդհանրական կաթողիկոս ամենայն Հայոց եւ գլուխ Հայ եկեղեցւոյ: Եթէ ընդունուեցաւ, քաջ է. եթէ ոչ, մեզ կը մնայ բողոքել եւ սպասել լաւագոյն ժամանակներու: Ահա այս է խնդիրն, պարզ ու գիւրին. ինչո՞ւ կը քաշենք կը քաշուանք. որը գմեզ շատ տկար կը դառնէ, որը շատ զօրաւոր, այս խնդիրը շատ փափուկ կը համարի, այն շատ ծանր. յանձնախումբ մը կը կազմենք որ իր տեղեկագիրը կ'սկսի հաստատելով որ մեր եկեղեցւոյ հիմն ու գլուխը Քրիստոս է եւ կը խառնէ եկեղեցական պատմութեան փոշին. ստուգիւ ծիծաղելի եմք: Արդէն այս ամենքը ըլլալէն ու մեր պահանջումներն գոհացում գտնելէ ետքն ալ կը մնայ տակաւին կարեւորագոյն կէտ մը, առանց որոյ գոհացուցիչ կարգադրութեան որ եւ է բարեփոխում անօգուտ է. այս կէտն է ընտրելի կաթողիկոսին անձին պարագան: Զո՞վ պիտի ընտրենք կաթողիկոս. ահա՛ օրուան կարեւորագոյն խնդիրն, վստն գի եթէ ընտրուած անձը դէշ է, ի՞նչ օգուտ օրինական բարեփոխումներէ, իսկ եթէ բարի ու արժանաւոր՝ այնատեն կարող է նա ամենայնօր օրէնքով իսկ բարիք գործել եւ իւր հօտին երջանկութեան ու փրկութեան ծառայել: Բայց այս մասին մեր լրագրերն լուռ են բոլորովին հակառակ Ռուսիոյ թերթերուն որ կը խօսին ընտրելեաց հանգամանաց վրայ: Ո՞վ պիտի լինի կաթողիկոս. ո՞վ պիտի կրնայ արժանաւոր կերպով գրաւել այն աթոռ ուր Լուսաւորիչ, Ներսէս Պարթեւ, Սահակ Օձնեցի, Շնորհալին, Աշտարակեցին բազմե-

ցան զարդարելով զայն ազնիւ առաքինութեամբք եւ գործելով զայն ազգին համար իբրեւ վառարան մը յուսոյ եւ երկնային շնորհաց: Ո՞վ պիտի կրնայ միացնել իր վրայ սոցա բարեմասնութիւնքն, ըլլալ հոգի ջերմահաւատ, ճշմարիտ հայրենասէր ու եկեղեցասէր, անձնուրաց, արիասիրտ, գործօն, խմատուն, այր մեծախորհուրդ, իբրեւ պահապան ոգի մը հսկող իւր գահուն բարձունքէն ի վերայ Հայութեան: Այսպիսի բարեմասնութեամբք օժտեալ անձն ի՞նչ ծառայութիւններ չէ կարող մատուցանել Ազգին, որչափ եւ սեղմեալ լինի իւր կացութիւն որ միշտ բաւական ազատութիւն կը թողու բարեգործութեան. վկայ ձեմարանն զոր կոնգրեսը համար ոչ ոք արգելեց զԳէորգ: Ամենուն ուշադրութիւնն պարտի դառնալ այս կէտի վրայ եւ ընտրելի անձով պարտի զբաղիլ Արարատ աշխարհ: Պէտք չէ որ այդ անձ մի եպիսկոպոս լինի անպատճառ, կրնայ եկեղեցական խոնարհագոյն դասէն լինել, վարդապետ մը, քահանայ մը, նոյն իսկ աշխարհական մը, բաւական է որ ունենայ իր վրայ կարելորդ առաքինութիւններն: Այս տեսութեամբ Յանձնախումբն մեծ սխալ մը գործած է ընտրութեան կանոնի ծրագրոյն մէջ գրելով, եթէ չեմ սխալիր, որ ընտրելին մի եպիսկոպոս պարտի լինել իջմամբնական մանաւանդ եւ կամ ոչ-իջմամբնական: Ազաբէկեան էֆէնտին, որ կաթողիկոսական խնդրոյն յարած է որպէս ձուկը ծովին ու անոր մէջ կը դառնայ կը շարժի դիւրաթեք իբրեւ իւր սեփական տարրին մէջ, որ այս խնդրոյ վրայ բեմէն զատ տարբեր տեղէ չխօսիր եւ որոյ ձայնն քահանայական ու վարդապետական շեշտեր կ'առնուէ՝ երբ ճառէ Հայրապետական գահուն վրայ այնպէս որ մարդ կը կարծէ թէ նա այդ պահուն ինքզինք քարոզչի կամ դասախօսի բեմին վրայ կը համարի, եւ որ Ազաթանդեղոս, Բիւզանդ, Փարսեցի, Յովհան կաթողիկոս եւ այլն եւ այլն պատմիչներ իրար կ'անցընէ ու շունչ փոր կը հատցնէ հաստատելու համար որ մեր եկեղեցին ժողովրդական, ռամկավարական է, Ազաբէկեան էֆէնտին, կ'ըսեմ, ի՞նչպէս չհակառակեցաւ այդ յօդուածի եւ չխլէցուց նոյն իսկ աշխարհականոց ընտրութիւնն ի կաթողիկոսութիւն, եւ ի՞նչպէս չկարգաց Յանձնախումբին մէջ Բիւզանդոյ Դ. դպրութեան Գ. գլուխն յորում կը պատմուի

մեծին ներսէսի զինուորականութենէ ի կաթողիստութիւն բարձրացումն, եւ ինչպէս չպատմեց Զաքարիա կաթողիկոսի ընտրութիւնն: Մեր եկեղեցին ուսմկաթարական է, այո՛, եւ նորա մէն մի անգամն ո՛չ միայն ընտրող է ու պարտի լինել՝ այլ եւ ընտրելի: Այսպիսի հիմնական պարագայից մասին մանաւանդ պարտի Աղաբէկեան էֆէնտի ձայն բարձրացնել ու հանդէս ընել հմտութեան քան ընտրութեան նոր եղանակ մը փաստարաններու համար, որ նոր ու աւելի արդար ըսկզբունքի մը վրայ չյեռուր: Ընտրելեաց շրջանակն ընդլայնելով՝ աւելի հաւանական չլինիր արժանաւորագունին գիւտն:

ՀԱՐԱՅԵԱՅ

ՕՐԷՆՍԴՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ

(Շարունակութիւն Ը. քիւնն)

Վերջին դարուս մէջ Անգղիացի դիտուններ, Ուիլիէմ Ժօնց, Գօլպրուք եւ Էլլիս, արիացեալ ի քիրտն եւ ի գոհ՝ Հնդկաստանի վաղնչական օրինաց արտայայտման մեծ դործոյն նախաձեռնարկ եղան՝ թարգմանելով սոյն երկրի սրբազան մատեաններ: Ապէլ տը Թէմուզա, Պիւրնիւֆ, Լուաղօլէր Տէլօն-րաւունքն եւ Խրաքանչիւր դասակարգի յատկացեալ պաշտօններն: Հնդիկը չորս դասակարգութեանց բաժնուած են. Պրահմաններ, որք Պրահմանին բերնէն, Քշադրայաներ, նորա բազուկէն, Վեյսիաներ, ազգրէն եւ Սուսրաներ, ոտքէն ծնած են: Պրահմաններն են քրմապետ, կը մեկնաբանեն աղօթագրերն եւ զոհեր կը մատուցանեն: Քշադրայաներ են պատերազմիկ, զթասիրա եւ պաշտպան ժողովրդեան: Վայսիաներն են արուեստագետ, վաճառական, կը խնամեն արջաներն, կ'ողորմին կարօտելոց եւ կը հերկեն երկիրը: Խսկ Սուսրաներն վերոյիշեալ դասակարգաց ծառաներն են եւ զրկեալ ամեն ժառանգական իրաւունքէ:

Այսպէս Հնդկաստան մարդկային դասակարգութեանց երկիրն եղաւ. արդէն յարեւելս ո՛չ եթովպացւոց, ո՛չ եգիպտ-

րայ ծանօթութիւններ, մահուանէ վերջ վարձատրութեան եւ տանջանաց յայտնութիւն:

Մանուի օրէններն Հնդկաստանի նուիրական Սանսքրիթ լեզուով գրուած տասն երկու գրքերէ կը բաղկանան եւ ամփոփուած են 1,000,000 տաղերու մէջ: Ըստ Հնդկաց դաւանութեան, այս գրքեր Պրահնան էն բղխեալ եւ առ Մանու յայտնեալ են. ի վերջոյ Պրիկիռ ժողովրդեան առ հասարակ գործածութեանն համար համառօտագրած է զայնս, որք սակայն միայնակ չեն ներկայացներ Հնդկաստանի օրէնագրութիւնը: Քրիստոնէական թուականին 2^{րդ} դարէն մինչ 5^{րդ} դար հրատարակեալ է նաեւ մի օրինաց մատեան, Եւսթինայիս. սորա մեկնութեանց գիրքն է Միդսաբա ինչպէս եւ ուրիշ օրէններ, որք ժնդրուլովն հաւաքածոյքին մէջ ի մի ամփոփեալ՝ կատարելագործած են այժմու հնդկական օրէնագրութիւն:

Ինչ որ Հնդկաց նկարագիրը կը սահմանէ, այն ալ անջատման եւ մեկուսացման ոգին է. այս ժողովուրդ չ'ունի փոյթեռանդն գործունէութիւն եւ առաւել մեկուսացեալ է քան անգլայ. նա նոյն իսկ իւր հնագոյն տարեգրութեանց համեմատ՝ չ'է պատերազմիկ, որով եւ Հնդկաստանի աշխարհակալութիւնն Աղէքսանդրի զինուորական փառաց գեղեցկագոյն տիադոսը չը կազմեր:

Մանուի օրէններն կը բացատրեն մարդոց բաժանումն, ի պատիժներն են, տուգանք: Հնդիկ իմաստուններ ըսած են թէ պատիժը պաշտպան եւ կառավարն է մարդկային սեռին. կը հսկէ նա երբ ամեն ինչ կը ննջէ. նա է նոյն իսկ արդարութիւն: Դրամական պատիժէն զատ՝ կան նաեւ արքոր, բարձրնկեցութիւն, սուսերահար մահ, ձօշ եւ այլն:

Մանուի օրէններն կը նուիրագործեն օրինաւոր անձնապաշտպանութիւնն. նա որ զինքն սպաննել փորձողը կըսպաննէ, յանցաւոր չ'է:

Հնդկաց փիլիսոփայութեան մէջ կը թագաւորէ կրօնամուլութիւն. իսկ բանաստեղծական գրութեանց մէջ բնական տարապայման զգացումներ: Յաստի պէտք է մականքերէ իւրեանց իրաւագիտութիւն, որ առաւել կրօնք մ'է քան թէ օրէնագիտութիւն:

տացւոց եւ ոչ Հրէից մէջ մարդն այս տեղակ անանցանելի անկելանոցի մէջ չ'է գտնուած :

Ըստ Մանուէի օրինաց ոգւոյն , թագաւորք ծագմամբ եւ ըստեղծմամբ աստուածային են . բարձրելոյն մի մարմնաւորութիւնը : Նոքա մարդոց պահապանն են . իսկ Պրահնաններն երկրի տէրերը :

Օրէնքը տրոց բաշխման եւ գանձման եղանակն կորոշէ :

Բաղաքային օրինաց նշանաւորագոյնն երկրային կալուածատիրութեան կը վերաբերի : Թագաւորք եւ Պրահնաններ երկրի բուն ստացատէրերն են :

Ընտանեաց կազմակերպութիւնը մասնաւոր նկարագիր մը ունի . նա որ իւր յուզարկաւորութեան հանդէսին կատարմանն համար զուրկ է մի արու սերունդէ , հանգերձեալ աշխարհին մէջ յաւիտենական տանջանոց մատնուած է :

Կրօնական հաւատալեաց համաձայն , որդին կրնայ իւր հօրը շահիլ երկնազաւառներն , իւր հաւուն՝ անմահութիւնը , իւր նախահաւուն՝ արեգակնային բնակութիւնը : Յաստի յառաջ կուգայ ամուսնութեան մէջ բազմակնութիւն եւ ամուսնութեան պատճառաւ տպահարզան :

Կինն ամուսնոյն ստացուածքն է . ի բաց առեալ իւր օժիտն եւ ոչ մի բանի տէր է . նա հանգոյն մի գերւոյ :

Մանուէի օրէններն կը պարունակեն նաեւ դաշնագրական եւ այլ քաղաքային տրամադրութիւններ : Իրենց սովորական շան , Պարթէլէ մի Սէնդ-իւլէր նմանօրինակ երկեր ընծայեցին Ֆրանսիոյ : Գերմանիա եւս ոչ նուազ աջակցեցաւ սոյն կարեւորագոյն ձեռնարկին : Աշխատութեանց այս միութիւնն ի լոյս ածեց Հնդկաստանի մեծ գիրքը , Մանավա-Տերու-Սասրա կամ Մանուի օրէններն , որք կը վարեն դեռ զՀնդկիս եւ ոյց հնութիւնն երկու միլիոն տարին թեւակոխած է ըստ մի քանի մեկնչաց եւ երեք չորս հազար տարի ըստ այլոց : Այս օրէններ կը պարունակեն բնագանցական գաղափարներ , մարդկային կենաց ընթացից ինչպէս եւ կրօնական իրաւանց պաշտամանց եւ արարողութեանց , պատուիրապահութեան եւ քաւութեան , մաքրութեան եւ ծովապահութեան վերաբերեալ կանոններ , բարոյականի առածներ , քաղաքականութեան , զինւորական արեւուտի եւ վաճառականութեան վե-

Հարկ է ուրեմն զարմանալ թէ Հնդկաստան մնացած լինի այնպէս ինչ որ էր երբեմն, հանգոյն հինն Եպիստոսի, ոյր օրէններ մեծ խնամութիւն ունէին Հնդկի օրինաց հետ իրենց անփոփոխելիութեամբը:

Այսպէս ահա Հնդկաստանի վաղնջական իրաւագիտութիւնն ոչ քրմապետական է եւ ոչ տղնուպետական այլ հասարեալ աստուածապետական եւ կրօնական: Մանուի օրէնքն զմեզ կը տանի անդր քան զաշխարհ. ամենուրեք կը յայտնուի մի ահաւոր անծանօթի խորհրդաւոր զգացումն, ահ ու սարսափ, վրէժխնդրութիւն եւ քաւութիւն. չի՞ք անդ բանականութեան սկզբունք: Օկիւսթէն թիէրի ըսած է թէ ամեն տեղ ուր մարդ ծառայական կենօք կ'ապրի, ապահովապէս յայտ է թէ իւր անցեալ ունեցած է մի աշխարհակալութիւն, յորմէ ընկճեալ է նա:

(Շարունակելի)

ՊՕՂՈՍ Գ. ՔԵՐԷՍԷՃԵԱՆ

ՀԵՐՄԱՆ ԵՒ ԴՈՐՈԹԷԱ

Կէօթէի, Ալմանիոյ մեծանուն բանաստեղծին սոյն նշանաւոր գործը, զոր ասկէ առաջ Մեծ Ռէթէոս էֆէնտի Պէրպէրեան, ազգային հանրածանօթ գրագէտն, թարգմանելով Մասիսի մէջ հրատարակեր էր, այս անգամ Զարդարեան տպարանէն վերստին իւրիշ ընծայուած է սլաակերագարդ եւ մաքուր տպագրութեամբ:

Հեղինակին եւ թարգմանչին անուններն ամեն յանձնարարութիւններէն աւելի հզօր են հրաւիրելու համար ընթերցասէր ազգայիններն ունենալ ընթերցանութեան արժանի սոյն գրքոյկէն:

Եր
 ր
 3

—
11

77

L.

—
—
f,

ԱՇԽԱՏԱՌԻՐՈՂՔ ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏԻ

Գեր. Խոբէն Արեւայ. Լուսինեան	Մեծ. Յ. Թիւեախեան
Գեր. Հ. Ս. Տէրլիսեան	» Ն. Ներսէսեան
Մեծ. Աղեփամբ Գ. Փայտսեան	» Ռ. Յ. Պէրպլեան
» Ա. Մէրեմ-Գուլի	» Ռ. Ռօպլեան
» Գ. Ասլանեան	» Ս. Յակոբեան
» Գ. Մարգարեան	» Տ. Փլէսիմպեան
» Մ. Չեռազ	» Տ. Քաբամանեան

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ

Փարիզ.	Մեծ.	Գաբրիէլ	Էժէնսի	Էգնպեան
Մանգլաբեր	»	Գ.	»	Սոյսովախեան
Վարնա.	»	Կարապետ	»	Յովսէփեան
Կարին.	»	Յակոբ	»	Համամեան
Մարտիրոս	»	Յ. Ս.	»	Մարիլեան

Պ Ա Յ Մ Ա Ն Գ

Երկրագունեան կը հրահարակուի ամիսն մի անգամ:

Տարեկան բաժանորդագիրն է Կ. Պոլսոյ համար երկու արծաթ մէնիս. զաւտաց համար յիսուն դանեկան արծաթ, օսար երկիրներու համար 12 ֆրանք, թղթատուրեան ծախսն Հնկերութեանս վրայ լինելով:

Բաժանորդագրութեան տեղին է Մեծ. Աւետիս Էժէնսի Եօրսանեանի գրասենեակն, Կ. Պոլիս, Կամուրջի զուլար, Վալիսէ Սուլթան խան, քիւ 6:

Խմբագրութեանս վերաբերեալ գրութիւնք ուղղելի են առ Հանգլիսիս Տնօրէն Յ. Յ. Պարոնեան, Կ. Պոլիս Համուրջու խան, միջին յարկ, քիւ 4:

Իւրաքանչիւր քերթի գինն է չորս դանեկան:

Կը վանառուի նետեալ տեղերը՝

Կ. Պոլսոյ Հայ գրադոնառաց խանութներ. Պահնէ Բաբուր զրավանառ Պօլոս աղայի Բով եւ Կամուրջի գլուխ Օսմանեան գրասունք: